

ÖSSZEFONÓDOTT SORSOK

Ez év nyarán kerül sor a Zsámbéki Szombatok 15. évadjára. Mátyás Irén a rendezvénysorozatot szervező és lebonyolító Zsámbéki Művelődési Ház és a harmadik éve önálló Nyári Színház igazgatója paradox személyiség. Pályája csak a vak véletlen és a végzettség, másrészt az állandóság, a hűség és a folyamatos megújulás, az állandó mozgás fogalmaival írható le. Az mindenestre előrebocsájtható, hogy történelmi tapasztalatok bizonyítják, élő színház csak élő közösségből képes kinőni, majd táplálkozni. Zsámbék lakossága – köszönhetően Mátyás Irénnek is – mára ilyen, színházat éltetni képes élő közösséggé alakult.

– Ha az ember 14 éve lakik már a munkahelyétől szolgáló művelődési házban, mégpedig egy olyan művelődési házban amely él és ráadásul sokféle szerepben, a falu számára hitelen és szükségesen, akkor néha feltámad a vágya, jó lenne néha enélkül lenni. Ez a kósza vágy – no meg egy alkalmi véletel lehetősége a szomszéd faluban – oda vezet, hogy jelenleg nem Zsámbékon lakom. De amikor a múltkor vége lett egy közmeghallgatásnak nevezett falugyűlésnek, hirtelen elszorult a szívem. Nem tudok én meglenni a zsámbékiak nélkül még annyira sem, hogy másutt lakjam, hogy ne ők legyenek a szomszédaim.

Adott a kérdés: a véletlenek és a szükségszerűségek milyen láncolata vezetett személy és közösség egymásra találásához, végül a sajátos, egyszeri zsámbéki színházforma kialakulásához? Hogyan lett ebből a síkvidéki kisvárosból, Nyírbátorból elszármazott fiatalasszonyból ilyen mélyen elkötelezett lokálpatriótája, közösségformálója és hagyományteremtője éppen ennek, a Pest melletti dombok doimbok között, a Zsámbéki medence szélén megbúvó, a Nyakas hegyhez símuló kis falunak? Keresem az azonosságot Mátyás Irén múltja és jelene között, töprengök, mi kötheti össze a két, nem csak földrajzi, de kulturális hagyományait tekintve is oly távoli települést? Talán a nagy történelmi hagyományú és fantasztikus morális kisugárzású templomok és az azok köré szervezett művészeti események, mint a Zenei Napok, majd a Szármás Sárkány Fesztivál Nyírbátorban, illetve a Zsámbéki Szombatok?

– *Erőltetett a párhuzam?*

– Talán nem. Nyírbátorban található Magyarország két legjelentősebb épen maradt gótikus temploma, 12 éves voltam, amikor az első Nyírbátori Zenei Napokat megrendezték, abba az általános iskolába jártam, amely évszázadok óta a híres református templom tövében működik. Mindez bizonyára mélyen és sok-sok áttételen keresztül hatott rám. Melocco Miklóstól, a Zsámbékon élő nagyszerű szobrásztól tanultam egy kifejezést: „a hely teste”, azaz az a valami, talán éppen egy templom vagy templomrom, amelyből a „hely szeleme” táplálkozik, amely meghatározza a település hangulatát, talán még erkölcsi tartását is. Biztos, hogy abban ahogy Zsámbékon felismertem a szerepemet, lehetséges helyemet, szerepet játszott az, hogy éppen Nyírbátorban lettem „valamilyen”.

– *Nyírbátorból merre vezetett az utad?*

– Nyíregyházán jártam ginnáziumba, majd Debrecenben egyetemre. Ezek a városok és ezek az évek nem hagytak volna bennem mély nyomokat, ha Debrecenben nem lehettem volna az akkor alakuló, napjainkban 25 éves Alföldi Színpad tagja, mi több, egyik alapító tagja. Sajátos módon ott sem az előadások és a próbák, hanem ami előtte, utána és alatta történt, az a 20-25 különböző gyökerű ember volt számomra a leglényegesebb, akikkel – és a csoport felejthetetlen vezetőjével, Thúróczi Gyurka bácsival – le lehetett ülni és megbeszélni a világ dolgait. Akkor éltem át először azt a folyamatot, ahogy emberek halmazából közösség formálódik.

– *Az egyetem elvégzése után kezdődött a népművelői pályád...*

– Vásárosnaményban, a járási művelődési házban kezdtem. Átélttem minden kínját annak, ahogy az ember idegenként bekerül egy kisváros életébe...

– *Vásárosnaménynak nem volt „teste és lelke”?*

– Bizonyára volt és van is, de nekem azt akkor, fiatalon nem sikerült felfedeznem. Innen Nyíregyházára, az ipari szövetkezetek klubkönyvtárába kerültem. Itt éreztem meg, talán volt értelme, hogy a népművelői pályára adtam a fejemet. Következett Budapesten az Utasellátó klubja, amely már komoly szakmai kihívással szolgált.

– *Innen kerültél Zsámbékra, az akkor még egyszemélyes művelődési ház igazgatójának. Am nem egyedül érkezted. A Zsámbéki Szombatok története nem csak a te történeted, hanem tragikusan korán elhunyt férjed, Bicskei Gábor, a Zsámbéki Szombatok későbbi művészetének története is...*

– Olyannyira így van, hogy tavaly, amikor Zsámbékon először adományoztak díszpolgári címet, ketten kapták meg posztumusz ezt az elismerést: a falu legendás, negyven évet szolgáló doktor bácsija és Gábor.

(Bicskei Gábor és Mátyás Irén ismeretsége az Alföld Színpad idejére nyúlott vissza. Az amatőr színjátszás a hetvenes évek elején fénykorát élte. Gábor e korszak egyik fontos alkotójának számított, később Népművelési Intézeti állásának köszönhetően szervezője, ihletője, a híres fesztiválok éltetője és nem utolsósorban a rendező tanfolyamok nagyrabecsült és szeretett tanára volt. „Beleszületett” a népművelésbe és a művészetekbe. Falusi körorvos édesapja színjátszócsoporthoz, édesanyja szimfónikus zenekart szervezett a környékbeli paraszteimberekből. Népművelői pályáját a budakeszi járási művelődési házban kezdte. Ekkor járt először a szomszédos Zsámbékon, ekkor huszonegynéhány éves korában, a rom tövében ülve fogalmazódott meg benne a vágy, hogy ezen a helyszínen legalább egy színdarabot, lehetőleg egy antik komédiát megrendezzen. Később, mint a Pest megyei tanács területileg illetékes referense tehetett azért, hogy az igencsak lerobbant, már bontásra ítélt művelődési házat felújítsák és hogy nívós szolgálati lakást építsenek mellé, amely módot ad olyan kvalitású népművelő fogadására, aki az akkor alakult, azóta Tanárképzővé alakult Mezőgazdasági Főiskola tanuló számára követendő mintaként szolgáló falusi művelődési házat képes működtetni. Nem sejtette, hogy mintegy 15 év

múlva éppen az ő újszülött felesége és saját maga lesz az, aki olyan művelődési házat keres és éppen Zsámbékon talál meg, ahol az állás mellé szolgálati lakás is jár.)

Zsámbéknak és lakosságának is megvolt a maga története. A falut és múltját idézzük fel Mátyás Irén szavaival!

– A templomdombon a rom körül kanyargó kis utcák – amelyek pontosan őrzik a középkori utcák nyomvonalát és bár a rajtuk álló épületek többsége múlt század végi és e század eleji főként szerény parasztházakból áll, ami az utóbbi ötven évben alig módosult – viszonylag egységesen középkorias hatást keltenek. A török végvári harcok idején lerombolt, Mátyás kori reneszánsz jegyeket is magán hordozó középkori várat 1714-ben építették újjá. A faluban található kevés törökkori építészeti emléceink egyike, a Török-kút. Mindent egybevéve Zsámbék külső megjelenése – a hely teste – elhanyagolt, lepusztult részleteivel együtt is nagyon megkapó, egyedii, semmi mással össze nem téveszthető hangulatot sugároz.

(A falu lakossága történelme során kétszer is kicserélődött. Először a török végvári harcok idején elmenekült az akkori mezőváros szinte teljes lakossága, akik helyére később a Zichyek németországi frankokat és svábokat telepítettek. 1946-ban pedig éppen az ő leszármazottaikat – a település lakosainak 92 százalékát – telepítették a potsdami egyezmény keretében Németországba. A 4 ezer lelket számláló, addig szinte százszázalékosan németajkú település az 1947. évnek 300 főre fogyatkozva vágott neki.

Az eltávozottak házeit és egyéb hátrahagyott javait elfoglaló új telepesek három egymástól igencsak eltérő vallási és politikai karakterű közegekből érkeztek. A Felvidékről ugyancsak kitelepített középparaszti magyar családok mellé járszági szegényparasztok és falusi iparosok kerültek, majd Kisújszállás környékéről érkeztek nagy számban hajdani kubi-kusok és zsellérek.

A lakosság nagy része Zsámbékon talált többnyire ipari munkát, így nem alakult ki az agglomerációra jellemző ingázó vagy alvóvárosi életforma. Ahogy Mátyás Irén fogalmaz: szemben a környező településekkel, itt nem kiköltöztek, hanem beköltöztek élnek.)

Ide, ebbe a varázslatosan egyedii hangulatú, sajátos társadalmi mikroklímájú településre érkezett meg a közös életét akkor kezdő, tenni akaró, szakmáját hivatásnak tekintő népművelő házaspár. A következő évek története a két fél – Zsámbék és a Bicskei- Mátyás páros – sajátmagára és egymásratalálásának története.

Hogyan kezdődött? Egyrészt azzal, hogy a házaspár első útja a romhoz vezetett, ahol nemcsak előtört Bicskei Gáborból a régi, színház utáni vágy, de azonmód – Irén versmondó tudományát igénybe véve – akkusztikai próbát is tartott, amelynek eredménye megelégedésére szolgált. Másrészt számtalan beszélgetéssel, amelynek során a helyiekből sorra kibuktak a titkok: ki miért és hogyan került ide, vágy éppen hogyan, miért nem került el innen, a szemérmes, furcsa szegyen amiatt, hogy idejött vagy hogy ittmaradt. Fontos mozzanata volt ezeknek a beszélgetéseknek a röstelkedés amiatt, ahogy a falu kinéz. Mindenki azt hitte, csak ő látja ezt, csak ő lenne hajlandó tenni is ez ellen.

– És bennem, a hallgatóban a döbbsent örömi, de hát mindenki ugyanazt mondja, miközben mindenki mástról azt

gondolja, hogy ő nem! Rátaláltunk az első feladatunkra! Jékely Zoltán Zsámbékról szóló gyönyörű vesszoraival kísérve 1982 októberének végén közös beszélgetésre hívtuk a zsámbékiakat. Minden várakozásunkat felülmúlóan sokan, 95-en jöttek el és ültek körbe a lerobbant művelődési ház fémvázás székein. Azért körbe, hogy mindenki láthassa mindenki arcát. Eljött a nyolcgerekes parasztnéni, a nemrég odaköltözött Kossuth-díjas szobrász, a könyvtáros, a bábaaszszony és fia a műanyaggyári osztályvezető, a tsz könyvelő és a szerszámkészítő munkás, az általános iskolai némettanár és a többiek, hogy arról beszélgessenek, miért olyan elhanyagolt ez a település, miért megy tönkre ez a sok szép régi épület. Döbbsenten tapasztalták, éppen az érdeklő többieket is. Szégyellték, hogy néz ki a falu, különösen azért, mert egyre több látogatót vonzott nemcsak itthonról, de a határokon túlról is. Az az akkori katartikus tenniakarás azóta számtalan apróbb és nagyobbacska eredményt hozott, de legfőbbképpen annak a felismerését, hogy együtt vagyunk és nincs kire, mire várunk: jutunk amire jutunk, de el kell kezdeni!

És hányszor voltunk azóta együtt! Első közös ünneünk a következő év májusában az azóta évente megtörténő, megdöbbsentő hatású csillagerdei majális volt. Egy tavaszi sétát követő merész álom szülte ezt is. A majálishez ugyanúgy nem volt adott semmilyen feltétel, mint a megálmodott, majdani színházhoz. Az emberek megintcsak hitetlenek voltak. Azt se nagyon tudták, hol a Csillag-hegy. Mindenki mondta, hogy ő persze jön, de nem hiszi, hogy más is jön, ő persze ad hozzá ezt, azt, de nem hiszi, hogy más is ...

Aztán több mint ezren felmentünk, talán csak azért, hogy lássuk, rajtunk kívül érdekel-e ez valaki mást is, odaadta-e amit ígért, megadta-e azt a segítséget amit vállalt.

Gyönyörű májusi nap volt. Szemben a túlsó dombon a romtemplom, ahogy a faluból sohasem látjuk, de ahogy talán a legszebb, és körben a medencében az apró falvak és mindennek a gyönyörűségnek a közepén Zsámbék. Nem lehet elfelejteni az arcokat, ahogy sorra rádöbbsentek, majd ki is mondták, de szép ez a hely, ez a mi falunk! És ránéznek a másik arcára és ugyanezt látják rajta. Napokig látszott a mosoly azok arcán, akik fenn voltak és felerősödött, ha találkoztak egymással. Aztán később következtek a batyus bálók, létrejött a Faluszéptő Társaság. Műemlékvédő Egyesület, kapcsolatok alakultak és kölcsönös vendégjárás kezdődött az erdélyi és németországi testvértelepülésekkel, lettek nemzetiségi klubok és asszonykórus, mára önsegítő egyesülete van az alkoholbe-tegeknek. A sor még több civilszerveződéssel folytatható.

Egy ilyen egymásra találáshoz mindkét félre szükség van. Kell egy közösség, amelyik igényli és kell egy népművelő személyiség, aki él tudja képzelni ezt a találkozást és meg tudja tervezni, majd létrehozni a találkozást magát.

– Ez a népművelő személyiség Gábor volt vagy te voltál, netán ti ketten együtt voltatok?

– Kellttünk hozzá mindketten. Az igazi népművelő személyiség egyrészt nagyon bátran el mer képzelni dolgokat, másrészt a napi gyakorlat apró elemeiből szisztematikus munkával képes azt létre is hozni. Gábor az intuición felől jutott az apró részletekig, míg én az apró praktikus részletek felől tudtam eljutni a nagyobb összefüggésekig. Ebből a szempontból is nagyon szerencsésen találkoztunk egymással.

– Térjünk vissza a majálishez!

– Rögön látszott, sokkal több történt, mint egy sikeres rendezvény. Egy közösség rádöbbsent arra, mit képes együtt csinálni. Ebből az is következett, hogy nem is olyan képtelen ábránd ide színházat tervezni. Ehhez itt van erő! Elkezdtünk pénz után szaladgálni. Kiderült, az nincs, mert a megye ötéves kulturális fejlesztési tervében Szentendre, Vác, majd Gödöllő környéke következik, Zsámbéknak vagy 15 évet kell várnia a sorára. Kaptunk 45 ezer forintot. Egyébként a megyei támogatás azóta csökkent, mint nőtt. Ha ennyi, hát ennyi! Neki kell vágni! Végiggondoltuk Zsámbék, mint idegenforgalmi célpont lehetőségeit, szinte azonnal kínálta magát az a szerkezet, amelyet délelőtt meg lehet nézni, délután legyen kiállítás, amelyet délelőtt meg lehet nézni, délután legyen színház vagy bábelőadás a gyerekeknek, a családok még együtt elmehetnek a koraesti hangversenyre vagy a népzenei, néptánc műsorra, és végül a napot a romnál tartott színházi előadás koronázza meg. Ez az épület ugyanis nem valami alaktalanná omlott – romlott építészettörténeti emlék. Hatása éppen abból fakad, hogy úgy tűnik, éppen abban a pillanatban szakadt meg az omlása, amikor már teljes egészében feltárta szerkezetét, megmutatta az abban megmutatkozó emberi gondolatot és minden eszerlegességétől megszabadulva mutatja fel lényegét, hatalmas erővel dacolva az ember és a természet romboló erejével. Ez a környezet ráhangol az élményekre, olyan érzelmeket is előcsal, amelyek megszokott színházi környezetben rejtve maradnának. Évente hat-hét produkció bizonyította, hogy egészen sajátos viszony alakul ki az előadás és a nem csupán háttérrel kínáló rom között. Ráadásul ez a hatás együtt alakul az előadásokkal, a környezet másként kapcsolódik egy antik tragédiához és másként egy középkorias játékhoz vagy éppen egy abszurd komédiához. Mindez párosulva az egyébként máshol ritkán látható produkciókkal vonzónak bizonyult a zsámbékiak és a Budapestről vagy környező településekről idelátogatók számára. Mára törzsközönségünk van a helyiekből és az idelátogatókból. Egyre szélesebb színházszakmai körben vált – az egyáltalán nem vonzó anyagi kondíciók és a néha elriasztóan fogyatékos technikai feltételek ellenére – vonzó játszóhellyé Zsámbék és ma már nem képtelen ábránd egy európai méretű és rangú fesztivált tervezgetni.

–*Térjünk vissza a Zsámbéki Szombatok születéséhez! Mitől, kitől lett színházi előadás fogadására alkalmas egy rom és az azt körülölelő rét?*

...és még vagy tíz hely. Mindig is törekedtünk arra, hogy minden előadás számára megtaláljuk a legmegfelelőbb helyszínt, vagy csak a legalkalmasabb nézőtéri elhelyezést. Ezt a színházat a falu a környezet legcsekélyebb megváltoztatása nélkül saját maga hozta létre. A világítótornyokat, amelyeket a tanácselnök tervezett, a karosszérialakatos hegesztette össze, a színpadot a helyiek ácsolták. Természetesen mindenki mindent ingyen csinált. 1983. júniusának utolsó szombatján az első délutáni gyermekelőadás Gryllus Vilmos műsora volt, este a Noé galambja ment. Azóta nemcsak a plakát, de a rendezvény szerkezete is azonos.

A Zsámbéki Szombatok fejlődése az amatőr fesztiválok, színházszervező tanfolyamok létrejöttén át a határon túli magyar, majd román amatőr és hivatásos együttesek szerepléséig, a hivatásos színházi struktúrába befogadott Nyári Színház megalakulásáig, az albán Nemzeti Színház vendégjátékáig

és az európai hírfi, nemzetközi koprodukcióban megszületett saját bemutatókig töretlennek látszik. Pedig nem egy csapást kellett időközben elszenvedni...

– Az első az volt, amikor a harmadik év után – akkor úgy tűnt, csak átmeneti időre, a műemlékesek kiűztek minket a templomromból. A rendezvényeink hívták fel a műemlékesek figyelmét arra, hogy a rom életveszélyes állapotban lehet, megállapították, bármikor tovább omlhat. Akkor még boldogok voltunk, mert azt ígérték, három év alatt elkészül az álagmegóvó rekonstrukció, úgy érezhettük a templomért is sikerült tennünk valamit. Fel sem mertült, hogy erre az időszakra szüneteltessük az akkorra már szépen beérett rendezvénysorozatot. A munkákat azóta sem fejezték be, a területet építési területté nyilvánították és bekerítették. Mi meg tettük és tesszük a dolgunkat a kerítésen kívül, a kőtarban és minden más alkalmas helyszínen. A lényeg, hogy a templomrom továbbra is ott áll a háttérben és ugyanolyan erővel hat, mintha benne játszanánk.

–*A csapások legsúlyosabbja Bicskei Gábor korai, tragikus elvesztése volt. Hogy élted ezt túl te és hogyan a Zsámbéki Szombatok?*

– Amikor ez bekövekezett, már akkora sodrása volt az eseményeknek, hogy gondolkodni sem lehetett azon, hogyan tovább. Jön a nyár, csinálni kell a programot...! Azt az évet elsősorban az Idegenforgalmi Hivatal pályázatán nyert pénzből bonyolítottuk le. Ezt a pályázatot Gábor élete utolsó előtti napján írta meg. Mintha örökséget hagyott volna rám. Ami azóta történt, a vele együtt kitalált dolgok természetes folytatása.

